

К. Д. Варанько,
галоўны бібліятэра
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

ОТА ЮЛЬЕВІЧ ШМІТ (1891—1956)

Да 115-годдзя з дня нараджэння

У наш бурны час вельмі цяжка быць вучоным-энцыклапедыстам. Калі чалавек хоча нечага дасягнуць, ён павінен быць вузкім спецыялістам. Таму сёння можна захапляцца тым вельмі невялікім колам людзей, якіх называюць вучонымі-энцыклапедыстамі. Адным з іх з'яўляецца наш земляк — Ота Юльевич Шміт. Ён быў вядомым матэматыкам, геофізікам, астраномам, палярным даследчыкам, географам-палярнікам, мараплаўцам, віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук СССР, вядомым грамадскім дзеячам.

Нарадзіўся Ота Юльевич 30 верасня 1891 г. у Магілёве. Яго бацька доўгія гады служыў прыказчыкам у купца, а потым — у розных гандлёвых установах, фірмах, страхавых агенцтвах. Даходы сям'і былі вельмі абмежаваныя, іх яўна не хапала, каб даць усім дзецям хаця б сярэдняю адукацыю. Таму, калі падвышоў час вызначыць лёс Ота, яго бацькі звярнуліся за дапамогай да шматлікіх родзічаў, якія сабралі грошы — хто колькі мог, і юны Шміт стаў гімназістам. Ён паступіў адразу ў другі клас Магілёўскай класічнай гімназіі, які скончыў з адзнакай. Неўзабаве сям'я Шмітаў пераехала ў Адэсу. Пасля вучобы ў адэскай гімназіі будучы вучоны паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта. Ужо на першым курсе ён склаў прыкладны спіс кніг, якія збіраўся вывучыць. Але з сумам пераканаўся, што нават пры самым ушчыльным графіку заняткаў на гэта спатрэбіцца тысяча гадоў. Давялося рабіць спарачанне. Але і для тых, што засталіся ў спісе, спатрэбілася б яшчэ 250 гадоў. Тады ён скараціў сон да шасці гадзін, а потым да чатырох гадзін. У студэн-

цкія гады Шміт прывучыў свой арганізм аднаўляць сілы ў кароткі тэрмін і потым спаў надзіва мала. Натуральна, што больш часу ён затрачваў на сваю спецыяльнасць — матэматыку і дабіўся выдатных вынікаў у гэтай галіне. У «залаты фонд» навукі ўвайшла алгебраічная тэорэма Шміта. Яна ўяўляе сабой адну з асноўных тэарэм сучаснай алгебры і належыць да фундаментальных, якіх адкрыццёў, якія назаўсёды застануцца ў навуцы Шміту не спойнілася. 25 калі ўніверсітэт удастоіў яго залатога медалю імя прафесара Рахманінава. Гэтай узнагародой ён быў ўведзены ў лік лепшых матэматыкаў свайго часу. Ота Юльевич узначальваў школу савецкіх алгебраістаў, займаўся матэматыкай да апошніх дзён жыцця.

Акрамя матэматыкі яго вельмі цікавілі навука касмагоніі. Праблемай паходжання Зямлі Шміт цікавіўся з юнацтва. У яго архіве засталіся датаваныя 1923 г. спісанні алоўкам лісты паперы, у верхняй частцы аднаго з іх — тытульлага — падзаглавак: «Да касмагоніі». Закон планетных адлегласцей які быў выведзены Шмітам, з'яўляўся першым у гісторыі касмагоніі законам.

У савецкі час значнае месца ў жыцці Шміта займала экспедыцыйная дзейнасць. Ён быў адным з буйнейшых даследчыкаў Арктыкі. У 1929 г. узначаліў экспедыцыю на ледаколе «Сядоў», якая арганізавала на Зямлі Франца-Іосіфа першую навуковую станцыю і стала базай для розных даследаванняў Паўначы — метэаралагічных, геофізічных, гідралагічных, біялагічных. Плаванне на «Сядоў» адкрыла першую старонку ў гісторыі асваення Арктыкі і адыграл

важкую ролю ў далейшай дзейнасці О. Шміта. Праз год палярнікі на тым жа «Сядоў» зноў наведалі Зямлю Франца-Іосіфа, а затым абследавалі заходнія берагі Паўночнай Зямлі. Пасля гэтых паходаў уздух пабярэжжа Паўночнага Ледавітага акіяна была створана сетка навуковых станцый. Дзякуючы ім збіраўся каштоўны матэрыял, які дазволіў Шміту выступіць з прапагандай смелага праекта — трайсіць Паўночнамарскі шлях у адну навігацыю. Аб гэтым некалі марыў вялікі Лама-Сюба. У 1932 г. экспедыцыя на ледаколе «Сібіракоў», якую ўзначаліў Шміт, упершыню ў гісторыі мараплавання — за два месяцы і чатыры дні (адна навігацыя) — трайшла шлях ад Архангельска да Пікага акіяна. Самы буйны ў 30-я гады XX ст. штурм Арктыкі завяршыўся трыумфальна. Пачалася падрыхтоўка да другога льдавага паходу — на транспартным судне «Чалюскін». 14 сакавіка 1933 г. параход пакінуў Ленінград. На яго борце знаходзілася 105 чалавек: члены экіпажа, вучоныя, палярнікі, зімоўшчыкі, будаўнікі новых навуковых станцый. Пачалася экспедыцыя, якая прыцягнула да сабе ўвагу свету.

Амаль увесь заходні сектар Арктыкі быў пасляхова пройдзены. Добразычлівымі да чалюскінцаў аказаліся мора Лапцевых і Усходне-Сібірскае мора. Але Чукотскае, як і год таму, у дні плавання «Сібіракова», сустрэла палярнікаў больш сурова. У адрозненне ад «Сібіракова» «Чалюскін» быў хача і сучасным на той час суднам, але ўсяго толькі звычайным параходам. Яму павінен быў дапамагчы ледакол «Красін», але з-за паломкі аднаго з валоў ён згубіў свае ледакольнічныя якасці. Другі непрыемны сюрпрыз — радыётэрама з Тыксі аб немагчымасці забеспечыць экспедыцыю авіяразведкай. Спадзявацца належала толькі на сабе. «Чалюскін» праз праліў Саннікава выйшаў ва Усходне-Сібірскае мора. Палярнікі накіраваліся ніжоджаным шляхам да вострава Урангеля. Экспедыцыя сустрэла магутныя ледазныя палі. Па словах Шміта, гэта было не самастойнае плаванне, а хутчэй, дрэйф: «Чалюскін» ішоў па волі стыхій. Амаль месяц яго насіла па Чукотскім моры. 5 лістапада льдзіны выштурхнулі параход у Берынгаў праліў, а дрэйфам ізноў зацікнула ў Паўночны Ледавіты акіян. Над «Чалюскіным» нависла пагроза катастрофы. 13 лютага 1934 г., у самы рагар палярнай зімы, ледазны вал, вышыня якога да-

сягнула 8 м, абрушыўся на параход, які затануў. Сотня смельчакоў-палярнікаў высадзілася на льдзіну, апынуўшыся ў мёртвай паўночнай пустыні. «Лагер Шміта» гераічна пераносіў выпрабаванні. На ратаванне чалюскінцаў былі кінуты самалёты. 5 сакавіка 1934 г. лётчык Лямідзеўскі першым прыбыў на падрыхтаваны з вальміці цяжкасцямі льдовы аэрадром. На яго самалёце былі эвакуіраваны на Вялікую зямлю жанчыны і дзеці. Савецкія лётчыкі здзівілі ўсіх майстэрствам і мужнасцю. З кожным іх прылётам усё менш і менш людзей заставалася на льдзіне. Адным з апошніх пакінулі лагер Шміт і Варонін, капітан «Чалюскіна». Кіраўніка экспедыцыі з цяжкім запаленнем лёгкіх, у паўсвятломым стане даставілі ў горад Ном, на Алясцы. І толькі ў маі ён вярнуўся ў Маскву.

Праз тры гады пасля «чалюскінскай» эпапеі Шміт зноў заняўся вывучэннем Арктыкі. У 1936 г. ён узначаліў новы палярны паход на ледаколе «Літке» і правёў па Паўночным марскім шляху не прыстасаваны да плавання ў арктычных водах ваенны караблі, што мела вялікае значэнне для абароназдольнасці краіны. І вось апошні шмітаўскі «скачок» у Арктыку. Аб ім ён марыў яшчэ ў 1929 г., калі ўпершыню сустрэўся з Арктыкай. І гэта мара здзейснілася 21 мая 1937 г.: самалёт Вадап'янава дакрануўся да вяршыні Зямлі — Паўночнага полюса. На яго борце акрамя чавэркі будучых гаспадароў полюса І. Папаніна, Э. Крэнкеля, І. Фёдарова і П. Шыршова знаходзіўся кіраўнік экспедыцыі О. Шміт. За ажыццяўленне гэтай бліскавай аперацыі «першаму палярніку краіны» — і такога тытула ўдостоіўся вучоны — было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Гэта было апошняе — пятае спатканне О. Шміта з Арктыкай.

Па патрабаванні ўрачоў прышлося развітацца з палярнай дзейнасцю. Пасля доўгага лячэння ў Крым О. Шміт заняўся вывучэннем Зямлі. Вучоны імкнуўся да ўсебаковага яе пазнання і шмат для гэтага зрабіў.

Прайшлі гады, і Ота Юльевич Шміт выканаў сваю жыццёвую праграму, разлічаную на 250 гадоў, выканаў за тры да крыўднага нядоўгія 65 гадоў, што ён пражыў. Незвычайная таленавітасць, спагадлівасць, вострае ўспрыманне жыцця ў яго шматграннасьці зрабілі Шміта дасканалым інструментам пазнання прыроды і правадніком пера-

давых ідэй у грамадстве. Многія навукі ад-
 вялі вучонаму месца на старонках сваёй
 гісторыі, і ён сам стаў старонкай гісторыі
 свайго народа, старонкай гераічнай, захап-
 лячай і памятнай. Імя палярнага даслед-
 чыка ўвекавечана на геаграфічнай карце ў
 назвах вострава ў Карскім моры, паўвост-
 рава на поўначы Новай Зямлі, мыса на

Камчатцы, вяршыні і перавалу ў гарах Па-
 міра. Яго імя носіць Інстытут фізікі Зямлі
 Акадэміі навук Расіі і навукова-даследчы
 ледакол. Ота Юльевіч Шміт навекі заста-
 нецца жыць ва ўдзячнай памяці зямлян —
 жыхароў цудоўнай планеты, якая стала
 яшчэ больш адкрытай і пазнанай у выніку
 яго вандраванняў і навуковых пошукаў.

Больш падрабязна аб жыцці і дзейнасці вучонага раскажуць наступныя матэрыялы:

- Буйницький, В. Х. Отто Юльевич Шмидт (1891—1956) // Отечественные физико-гео-
 графы и путешественники. — М., 1959. — С. 766—774.
- Отто Юльевич Шмидт: Жизнь и деятельность / Ред.-сост. Я. Б. Коган. — М. : Изд-
 во Акад. наук СССР, 1959. — 470 с.
- Водопьянов, М. В., Григорьев, Г. К. Повесть о ледовом комиссаре. — М. : Географ-
 гиз, 1959. — 198 с.
- Дуэль, И. И. Линия жизни : докум. повесть. — М. : Политиздат, 1977. — 127 с.
- Воскобойников, В. М. Зов Арктики: Героическая хроника. — М. : Мол. гвардия, 1975. —
 192 с.
- Никитенко, Н. Ф. О. Ю. Шмидт : кн. для учащихся 8—11 кл. ср. шк. — М. : Про-
 свещение, 1992. — 160 с.
- Грицкевич, В. П. Начальник Арктики // Путешествия наших земляков. — Минск, 1968. —
 С. 215—221.
- Юффе, Э. Р. Ламаносаў з Магілёва: Феномен Шміта // Пачатк. шк. —
 1995. — № 1. — С. 49—51.
- Отто Шмидт : фотоальбом / Авт. текста и сост. А. И. Леденев. — Минск : Бела-
 русь, 1985.